
Recenze

Petr Kužel: Filosofie Louise Althussera

O filosofii, která chtěla změnit svět

Praha, Filosofia 2014. 406 s.

Filosofie Louise Althussera vyznačuje v českém kontextu nepominutelné prázdné místo. Kromě Althusserovy autobiografie *Budoucnost je dlouhá*, publikované v češtině již před čtrnácti lety, a nedávno vydaného českého překladu podstatné části zřejmě nejslavnějšího Althusserova textu *Ideologie a státní ideologické aparáty* (vydané v překladu Miroslava Petříčka v nenápadném sborníku *Společenské vědy a audiovizí*, editovaném Helenou Bendovou a Matějem Strnadem, Praha, Nakladatelství AMU 2014, s. 277-310) nedisponujeme v češtině žádným rozsáhlejším překladem jakéhokoli Althusserova textu. Na vině je nepochybně stále ještě přetrvávající alergická reakce na jakoukoli marxisticky orientovanou filosofii, avšak je jisté na čase položit si otázku, zda takové odůvodnění obстоjí. Ať už chceme nebo ne, Althusser byl – alespoň v jistou chvíli – jednou z nejvýraznějších postav velké generace francouzských filosofů šedesátých a sedmdesátých let minulého století (a to jak jako pedagog, tak jako filosof) a navzdory tomu, že řada jeho textů nepochybně zastarala, zůstane autorem několika pojmů a koncepcí, které nepřestávají působit jako inspirující podněty: teorie „symptomálního čtení“, předložená v předmluvě ke knize *Lire le Capital*, teorie „epistemologického zlomu“ v Marxově díle či pozdní pojetí „aleatorního marxismu“.

Tuto mezeru se pokouší – a to velmi úspěšně – zaplnit loni vydaná monografie Petra Kužela *Filosofie Louise Althussera. O filosofii, která chtěla změnit svět*. Úspěšně hned z několika důvodů. Prvním z nich je kombinace chronologického a tematického přístupu. Althusserovo myšlení, ostatně podobně jako filosofie celé řady jeho generačních druhů, prochází poměrně dramatickým vývojem, jenž je dán jednak jeho vnitřní dynamikou samotnou a jednak reakcí na „vnější“ události (např. krize stalinismu či Máj 68). Petr Kužel v úvodu u Althussera rozlišuje čtyři základní období: „teoreticistní“, zaměřené na vybudování obecné teorie vědy, „revoluční“, začínající zhruba ke konci šedesátých let, „sebedestruktivní“, kdy se hlavním Althusserovým tématem během druhé poloviny let sedmdesátých stává otázka krize marxismu, a konečně „aleatorické“, v němž se již hlavní témata ocitají dosti daleko od Althusserových někdejších východisek (třebaže, jak ještě uvidíme, se Kužel přesvědčivě snaží ukázat, že zárodky „aleatorního marxismu“ či „filosofie setkání“ najdeme i v ranějších textech). Tento chronologický přístup je první osou Kuželovy knihy. Tou druhou je ovšem rozbor hlavních tematických okruhů Althusserova

myšlení, a to nejen na imanentní, ale i na interdisciplinární rovině. Hned první část monografie, věnovaná Althusserovu teoreticistnímu období, ukazuje, jak se rozvíjel Althusserův dialog s Marxem jednak na pozadí epistemologické problematiky, jednak na pozadí něčeho, co Kužel označuje jako Althusserovu ontologii, a jednak na pozadí jeho specifické recepce psychoanalytických pojmů. Pokud jde o epistemologii, základním althusserovským pojmem je, jak známo, slavná koncepce epistemologického zlomu, jež je sama přejata od Gastona Bachelarda. Althusser tohoto pojmu využívá k rozbití představy lineárního vývoje Marxova myšlení, k postulátu, že toto myšlení se vyznačuje radikální diskontinuitou, a potažmo k ústřednímu strategickému tahu, spočívajícímu k „očištění“ Marxovy filosofie od jakékoli kontaminace hegelianismem – třebaže na problematičnost této snahy, ústící u raného Althussera do radikálního tvrzení, že mladý Marx „nebyl nikdy hegelianem“, Petr Kužel důrazně upozorňuje (s. 48; všechny stránkové odkazy v závorkách se vztahují k recenzované publikaci).

Co se týče dalších kapitol, zde je nutno podotknout, že řada Althusserových pojmů, které podávají jasné svědectví – zejména teorie symptomální četby a předeterminovanosti – o jeho psychoanalytických inspiracích, byla v recenzované monografii přesunuta do jiných partií: v případě symptomální četby do kapitoly o epistemologii, v případě předeterminovanosti do kapitoly o ontologii. Nešlo však, jak se domníváme, postupovat jinak, neboť symptomální četba, odhalující podle Kuželova výstižného vyjádření „to, co daná teorie *nesmí vidět*, aby nepřestala být sama sebou“ (s. 68), vskutku je epistemologickým nástrojem a slavný pojem předeterminace či předeterminovanosti, označující vztah základny a nadstavby jakožto „vícevrstevnatého celku, jehož jednotlivé vrstvy na sebe navzájem působí“ (s. 143), je u Althussera opravdu přesunuta na zcela jinou rovinu než ve svém původním freudovském vymezení. Mnohem podstatnější než nějaké škatulkování je nicméně to, že v závěru „ontologické“ kapitoly Kužel naznačuje přítomnost určité kontinuity v Althusserově filosofickém projektu, když upozorňuje na fakt, že vznik nové struktury je u Althussera podmíněn nepředvídatelným spojením prvků, které lze již v této fázi označit jako „setkání“, tedy výrazem, ke kterému se Althusser explicitně navrátí o mnoho let později, když bude v dějinách myšlení hledat skrytou, „podzemní“ materialistickou tradici.

Podobnou přehledností a přesností se potom vyznačují i další části Kuželovy knihy. V partiích věnovaných Althusserově filosofii z přelomu šedesátých a sedmdesátých let upozorněně především na poměrně obsáhlou pasáž věnovanou analýze althusserovského pojetí ideologie. Kužel zde kromě jiného klade důraz na polaritu, která se u Althussera samotného může jevit jako paradox: ideologie má materiální existenci (a to právě v podobě ideologických aparátů), ale zároveň – jakožto ideologie, nikoli jako nějaká její konkrétní forma – má existenci transhistorickou, což znamená, řečeno vlastními Althusserovy slovy, že nemá dějiny. To samozřejmě nelze interpretovat jako výraz nějakého platonismu, tj. tak, že by konkrétní formy

ideologie participovaly na obecné struktuře, na Ideologii jako takové, která zůstává nehistorická a neměnná. Althusser sám tento zdánlivý rozpor vysvětluje na základě analogie s psychoanalytickým pojmem nevědomí: konkrétní vytěsněné obsahy, určující nevědomí konkrétního subjektu, jsou samozřejmě individuální, jsou určeny kontingentními okolnostmi jeho psychického života, ale obecná struktura nevědomí – tj. mechanismus vytěsnění samotný – tuto nahodilou povahu nemá. Jak píše Kužel: „Jednotlivé konkrétní nevědomí je samozřejmě určeno tím, co daný subjekt prožije, ale sama existence nevědomí není historicky podmíněna“ (s. 227).

Na tomto základě lze potom lépe pochopit ústřední a zřejmě nejslavnější pasáže Althusserova textu, jež se soustřeďuje na vztah subjektu a ideologie, či přesněji řečeno, na konstituci subjektu ze strany ideologie. Právě těchto několik stránek Althusserova eseje jej nepochybně proslavilo nejvíce – už jen proto, že se staly odrazovým můstkem pro rozmáchanější způsoby rozpracování otázky ideologické konstituce subjektu, jak je nalezneme především u Slavoj Žižka nebo Judith Butlerové, třebaže implicitně jejich ozvuky zaslechneme bezpochyby již u Michela Foucaulta či Pierra Bourdieua. Tento proces či akt konstituce subjektu Althusser označuje jako ideologickou výzvu či interpelaci. Základní funkcí ideologie je konstituovat „konkrétní individua“ do podoby subjektů: „přijetím ideologické výzvy, podřízení se této výzvě, přijímá subjekt svou určitou společenskou identitu“ (s. 231). V tomto ohledu je zcela náležité upozornit na to, že althusserovské pojetí ponechává v jisté nejasnosti otázku vztahu mezi individuem, které je substrátem interpelace, a výsledným subjektem, který se jeví jako její následek: „Subjekt je tedy výsledkem působení interpelativních ideologických sil, individuum je naopak vůči těmto interpelativním silám něčím předchůdným, něčím, co je teprve přijímá“ (tamtéž). A stejně tak je zcela namístě připomenout nejasnosti spojené se vztahem ideologie a vědy, a to potud, že subjekt, který se nevyhnutelně stává subjektem díky ideologické interpelaci, podle všeho v okamžiku, kdy se od ideologie oprostí, přestává být subjektem (těmto obtížným bodům je věnována podkapitola na s. 236-240).

Protože naším úkolem zde není recenzovanou monografii shrnout (ostatně vzhledem k její obsáhlosti by to ani nešlo), nýbrž pouze upozornit na některé její klíčové body,¹ pozastavme se ještě u poslední fáze Althusserova myšlení, která v podstatě vešla v obecnou známost teprve díky posmrtně publikovaným rukopisům. Zde už se Althusser značnou měrou odklání od svých někdejších východisek a zcela se rozchází kupříkladu s pojmem dialektiky (jakkoli byl tento pojem v jeho

1 Což samozřejmě neznamená, že by se obsah knihy omezoval na to, co bylo ve stručnosti uvedeno výše. Alespoň letmo zde připomeňme velmi zajímavé pasáže věnované problematice výslovně politické, například Althusserovu vztahu ke květnové studentské revoltě z roku 1968. Této kapitole předchází pozoruhodná analýza málo známého Althusserova textu „Studentské problémy“, otištěného v *La nouvelle critique* roku 1964, který se stal jedním z terčů ostré kritiky ze strany J. Rancièra. Srv. s. 260-267 recenzované publikace.

předchozích textech oproti původnímu kontextu výrazně transformován především díky již zmiňovanému pojmu předeterminovanosti). Zásadním milníkem, který k této reformulaci přispěl, je Althusserův zájem o Machiavelliho. V rámci Althusserovy filosofie, kterou druhdy tento autor sám postavil pod zástavu „návratu k Marxovi“, se v případě setkání s Machiavellim jedná o jakýsi druhý, suplementární „návrat“, a to velkou měrou směřující proti klasikům marxismu. Machiavelli podle Althusserových vlastních slov „došel v lecjakých bodech mnohem dále než Marx“ (cit. s. 332). V těchto souvislostech se jedná především o nové promyšlení pojmu konjunkturny a jejího vztahu k události a konkrétněji vztahu mezi determinovaností v podobě konjunkturálního uspořádání a nedeterminovaností či neočekávaností v podobě vynoření nového politického subjektu („vladaře“). V souvislosti s tímto vztahem, který určuje samotnou možnost politiky jako takovou, se začínají dostávat ke slovu výrazy, které budou charakterizovat poslední fázi Althusserova intelektuálního itineráře: setkání, nahodilost, událost. Jinými slovy: „Althusserovou snahou je tematizovat na základě Machiavelliho teorie právě vztah mezi determinovaným a nedeterminovaným. Vynoření se subjektu a politický akt, jímž se z náhodného setkání určitých prvků vytváří trvajícím politický útvar, je událost, která není dopředu predikovatelná (...)“ (s. 335) A právě v tomto kontextu se také objevuje pojem, který bude u Althussera – kromě těch, které byly právě uvedeny – nabývat stále většího významu: pojem prázdna. Ten se sice v jeho textech soustavně objevoval již dříve, ale právě ve studiích věnovaných Machiavellimu je z něho vytvořen koherentní teoretický prvek, umožňující objasnit jak machiavellovské pojetí politiky, tak problematiku subjektu (Kužel pojem prázdnoty propojuje s problematikou interpelace na s. 353).

V posledních Althusserových textech se takto připravený teoretický aparát tak říkajíc „přelévá“ do zvláštního způsobu myšlení, které sice zůstává materialistické (Althusser dokonce bude tvrdit, že se jedná o „pravý“ a „jediný“ materialismus), ale zároveň se již zcela rozchází s každým determinismem, včetně toho, který by mohl pramenit z jakékoli formy dialektiky (Yves Vargas, jeden z Althusserových interpretů, dokonce v této souvislosti hovoří o „dialektické hrůze“). Jedná se o to, co Althusser označuje jako materialismus setkání či aleatorní materialismus. Althusser se v těchto pozdních textech pokouší hledat „podzemní proud materialismu setkání“, který by mu umožnil, jak Kužel podotýká, opustit „klasicky formulovaný protiklad mezi materialismem a idealismem“ (s. 363) jakožto hybnou sílu dějin filosofie ve prospěch jiných dějin filosofie, charakterizovaných „střetáváním mezi aleatorním materialismem a filosofiemi obhajujícími kategorie Počátku, Původu, Smyslu, Konce apod.“ (tamtéž). V těchto zvláštních, zároveň temných i velice jasných textech se takto setkáváme s myšlenkou alternativních dějin filosofie, kterou bude v jiné podobě rozvíjet třeba Gilles Deleuze, když proti sobě bude stavět filosofii negace a „podzemní“ linii afirmativního myšlení.

Úhrnem řečeno: monografie Petra Kužela nám umožňuje – abychom parafrázovali Michela Foucaulta –, aby onen stín, který Althusserovo myšlení v českém kontextu představuje, dostal přesnější obrysy, a to hned ve dvojím smyslu. Jednak, jak již bylo řečeno na začátku, ve smyslu zaplnění mezery v podobě absence překladů, mezery, která se v době, kdy disponujeme dobrými převody děl Foucaultových, Deleuzových, Derridových aj., jeví jako trestuhodná. A pak také proto, že seznámení s Althusserovým myšlením nám bezesporu umožňuje lépe pochopit právě ty autory, kteří byli výše jmenováni a na základě – často implicitního, ale vždy přítomného – dialogu s Althusserem začali budovat své vlastní myšlenkové koncepce (a to samozřejmě nemluvíme o těch, kteří navazovali na Althussera přímo a od nichž v češtině rovněž některá díla máme přeložena: E. Laclauovi, J. Butlerové, J. Rancièrovi a dalších). Kuželova precizní, pronikavá a zároveň velmi dobře čitelná – i pro čtenáře, kteří se s Althusserem prostřednictvím primárních textů neměli příležitost seznámit – kniha je s to, jak se alespoň domnívám, obojímu požadavku dostát více než uspokojivě.

Josef Fulka